

УДК 364.22

Кальченко Т.В., Кундиревич В.П.

ПРОБЛЕМА ІНСТИТУЦІЙНОЇ ЗБАЛАНСОВАНOSTI ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Досліджуються процеси становлення інституційної системи глобальної економіки, виділяються майбутні рівні та інструменти регулювання, встановлюються можливі пропорції відносин держав, міжнародних організацій та корпорацій.

Ключові слова: *глобалізація, геоекономіка, регіоналізм, міждержавна взаємодія, модель регулювання, інституціоналізація, поліцентричність, недержавні організації.*

Исследуются процессы становления институциональной системы глобальной экономики, выде-

ляются будущие уровни и инструменты регулирования, устанавливаются возможные пропорции отношений государств, международных организаций и корпораций.

Ключевые слова: глобализация, геоэкономика, регионализм, межгосударственное взаимодействие, модель регулирования, институционализация, полицентричность, негосударственные организации.

Processes of shaping would be institutional system of global economy have been studied. The future levels and instruments of regulation have been identified, would be proportions of inter-state, organizations', corporate relations, have been determined

Key words: globalization, geo-economics, regionalism, inter-state cooperation, regulation model, institutionalization, polycentrism, non-state organizations.

Постановка проблеми. Стійка модель багатопольярного світу може реалізуватися лише на умовах діалогу і партнерства локальних цивілізацій. Становлення цієї моделі – процес складний, суперечливий і тривалий, він займе декілька десятиліть. На користь цієї моделі свідчить історичний досвід – впродовж п'яти тисячоліть існувало безліч цивілізацій, які характеризувалися здатністю до порозуміння. Саме тому тільки в умовах багатопольярного світу, діалогу і партнерства цивілізацій можуть бути вирішені вузлові проблеми ХХІ сторіччя – демографічні (криза перенаселення в одних країнах і депопуляції в інших), природно-екологічні (загроза екокатастроф і виснаження природних ресурсів), технологічні, економічні, геополітичні (загрози політичної нестабільності, асиметричних війн, міжнародного тероризму, зіткнення цивілізацій), соціокультурні (тенденції знецінення цивілізаційних і етичних цінностей, втрати культурної різноманітності). Механізм реалізації багатопольярної побудови світу включає наступні елементи: прискорене формування глобального суспільства, що виражає і захищає його інтереси владних і правових інститутів; підвищення ролі і відповідальності ООН і інших міждержавних і суспільних рухів і неурядових організацій за розвиток людства.

Аналіз останніх джерел. Проблемі інституціональної збалансованості глобальної економічної системи присвячені роботи Г.Аниліонис, А.Вебера, І.Воронова, Е. Гіденса, П. Поліщука, М. Ділягіна, Д.Лук'яненко, А. Неклеса, А. Панаїна, Ю.Яковца та ін.[1–10].

Мета дослідження – вивчення проблеми інституційної збалансованості глобальної економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Характеристика міжсистемної біполярності, яка потім позначилася на геополітичній біполярності, не знайшла адекватного відображення у Версальській системі міжнародних відносин (1919–1946 рр.), а також в діяльності Ліги Націй (1914–1946 рр.), тобто не було закладеним міжнародно-правове підґрунтя, що регулювало б співіснування держав, які належали до різних

суспільних систем, і яке, тим самим, могло б упередити розкол світу, що потім стався, який був оформлений у вигляді геополітичної «глобальної пари». Ці дві міждержавні структури, «не помітивши» міжсистемних розбіжностей, визначили, в кінцевому рахунку, і власний розпад. Після Другої світової війни міжнародно-правове оформлення геополітичної біполярності було закріплено Потсдамськими і Ялтинськими угодами, ООН, двома військово-політичними блоками – НАТО і Варшавським договором. Геополітична біполярність одержала, таким чином, власну інфраструктуру.

З розпадом СРСР у першій половині 1990-х років набули прояву намагання з боку різноманітних суспільних рухів реконструювати регіональну модель «концертів» (угоди) держав, надавши їй глобального масштабу. Реформована ООН повинна була стати центром системи організації і управління світовою спільнотою, забезпечити вирішення багатьох завдань на багатосторонніх засадах. Проте на цей раз реалізувати багатосторонню міждержавну модель було неможливим внаслідок появи «нової тріади», що закріпилася в світі, і являє собою синтезування глобального інтеграційного процесу, глобалізму і цінностей атлантичної цивілізації. Відбувається рівневі структурування світової спільноти. На перший план висувається і затверджується в міжнародній практиці історично новий рівень глобальної інфраструктурної ієрархії – міжнародні профільні організації, що являють собою сукупний державно-приватний потенціал у провідних сферах суспільного розвитку. Мова йде про чотири з них – міжнародні фінанси, міжнародна торгівля, міжнародні інформаційні поля, військовий комплекс. Конструкція такої геополітичної моделі ХХІ століття приймає форми піраміди, на верхівці якої – управлінський центр, що складається з провідних держав атлантичної цивілізації і профільні міжнародні організації, що реалізують завдання глобалізму. Інфраструктуру цього управлінського центру складають традиційні суб'єкти міжнародних відносин – національні держави та інші міжнародні організації. Тим самим атлантична цивіліза-

ція, являючись за змістом однією з форм цивілізаційної еволюції, набуває монопольного впливу на увесь спектр відносин глобального типу. Затверджуються ілюзії абсолютизму і глобальної влади, які протягом історичного процесу завжди передували деградації.

У гео економічній конструкції А. Неклеси світ є складнопідрядною структурою світової Півночі і світового Півдня. В її основі – принципи організації гео економічного універсуму, що народжується, які суттєво відрізняються від принципів організації міжнародних систем світу, що відходить у минуле. Поствестфальська система відкрито декларує оновлений принцип побудови міжнародних відносин: верховний суверенітет особистості і прав людини над національним суверенітетом. На основі цих принципів утверджується нова система міждержавних зв'язків.

Таким чином, глобальні ринки, структура яких знаходиться в процесі становлення, на відміну від національних, не мають аналогічної державно-правової інституціональної надбудови. Міжнародні економічні організації, необхідність в яких була викликана до життя регламентуванням світових економічних процесів, не є здатними на сьогодні вирішити цю проблему. Не є створеним і немає впевненості в тому, що буде створеним у майбутньому єдиний механізм, який би передбачав знайдення компромісу між інтересами ТНК та національних держав. Ці функції певною мірою виконує держава. Міжнародні ж організації мають ряд істотних недоліків, серед яких слід виділити чотири найбільш принципові:

- вони взагалі не мають інституційної бази;
- їх функції є обмеженими консультативними повноваженнями;
- вони є наділеними країнами-учасниками лише обмеженими повноваженнями з арсеналу суверенних прав держави;
- вони фактично не володіють законодавчою і у край обмежених обсягах виконавчою владою.

Така ситуація в цілому призвела до того, що міжнародне господарське право є розвинутим помітно слабкіше, аніж національне. До того ж сучасна структура міжнародних економічних організацій є достатньо складною внаслідок власної безсистемності.

По-перше, це достатньо складна мережа організацій і органів ООН та її спеціалізованих установ. Найбільш впливові з них: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світова організація торгівлі (СОТ), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

По-друге, неформальні консультативні групи, що регулярно проводять власні зустрічі: Велика вісімка, Паризький та Лондонський клуби кредиторів, Давоський форум.

По-третє, регіональні інтеграційні угруповання та об'єднання. Тенденція до регіоналізації є настільки активною, що у певному ступені можна говорити не стільки про глобалізацію, скільки про регіональний сепаратизм та протекціонізм.

На сьогодні діючими є 25 регіональних торговельних та економічних угод та домовленостей. Найбільш реальні інтеграційні процеси при цьому відбуваються практично у Західній Європі (ЄС) та Північній Америці (НАФТА).

По-четверте, все більшого значення набувають не дво-, а багатостороннє регулювання зовнішньоекономічних зв'язків.

По-п'яте, це множина недержавних міжнародних організацій універсального, регіонального, галузевого чи функціонального характеру, що виконують консультативні, статистичні, дослідницькі, видавничі та інші завдання моніторингу глобального етапу розвитку економіки. Кількість недержавних організацій (НДО) на міжнародному рівні зросла за період з 1990 р. з 6 до 26 тисяч. Вони голосно заявили про себе у 1992 р. на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро з проблем зовнішнього середовища. Наступними стали широкомасштабна компанія у 1994 р. за перегляд Світовим банком системи власних пріоритетів і демонстрація в Сіетлі у грудні 1999 р., що майже зірвала зустріч на вищому рівні країн-учасниць СОТ.

Зростаюча активність і популярність НДО у певному ступені руйнує монополію влади і концентрацію її у одних руках (державних структурах), створює альтернативні канали інформації і тим самим як би готує народження структур глобального громадянського суспільства. У найближчий час слід очікувати, що НДО стануть об'єктом інтеграційних процесів.

Ми маємо на сьогодні всі підстави стверджувати, що часті конфліктні і стресові ситуації, з якими стикаються держави на глобальних ринках, призводять до, з одного боку, пошуку оптимальних шляхів захисту від непередбачуваності, а з іншого, до намагання максимального збереження переваг міжнаціональних інтеграційних процесів. Найбільш яскравим результатом цих намірів можна вважати тенденцію до регіоналізації. Регіоналізація є циклічним аналогом розділу світу на зони впливу. Різниця полягає лише у методах – насилля поступається економічній доцільності. Географію інтеграційних ареалів визначають головним чином так звані центри сили, навколо яких формуються

поля співпадаючих національних інтересів. Природним є те, що рівень (ступінь) співпадіння є достатньо рухомим, але головним є те, що результуючий вектор, значний чи малий він за розміром, спрямовується у бік центру. Мотивами цих інтегруємих систем слугують не тільки інтереси суб'єктів, що їх складають, але і проблеми корпоративної протидії конкурентам.

Поряд з цим, в тіні реальних процесів регіоналізації залишаються непоміченими чи невірно інтерпретуємими передумови зародження нового Арабського халіфату. Ісламський фундаменталізм, що трактується майже як синонім тероризму, розглядається як деструктивне, асоціальне ядро, а сам іслам як загроза розвитку. Така односторонність чи упередженість призведуть до того, що в хаосі деструктивних локальних процесів зародиться новий інтеграційний центр з величезним потенціалом і самою молодістю і за сутністю неагресивною культурою.

Зміни, що відбуваються всередині держав, є не настільки швидкими, як ті, що розгортаються у світовій системі.

В результаті ООН на сьогодні виконує подвійну функцію – обслуговує міждержавну систему, що склалася історично, і глобальну систему, що переживає етап власного становлення. Потреби і устремління цих двох систем часто суперечать одні іншим. ООН на сьогодні є єдиним глобальним механізмом для одночасного підтримання зразків, що склалися історично, та інституціоналізації нових глибинних змін. Оскільки сучасна картина світу відчуває значних змін, де наявною стає боротьба двох тенденцій – поліцентричності, що утворюється різноманітними неурядовими організаціями, і державно-центричним світом, а політична культура ООН в основному орієнтується на суверенітет, і її норми ставлять інтереси окремих держав-членів вище, аніж добробут світової спільноти, виникають резонні критичні зауваження у бік останньої. Практика ж останніх років свідчить про те, що дії неформальних структур і політична культура ООН стали значно відрізнятися від традиційних зразків. ООН все частіше втягується у внутрішньодержавні конфлікти, її миротворча та гуманітарна діяльність значно активізувалися. Причиною цих змін став істотний зсув у відношенні держав до їх суверенних прерогатив, до проблеми глобального управління і ролі ООН. Принцип «згоди держав» змінився принципом «держави – є зобов'язаними – діяти – у – напрямку». Ця модифікація культури ООН є достатньо непомітною, але вона є далеко не тривіальною. Держави все більше усвідомлюють, що поставши перед новими загрозами, вони повинні дозволити ООН діяти у відповідності з нови-

ми завданнями.

Особливо наочним є зсув у політичній культурі ООН в галузі, що є пов'язаною з правами людини і демократичними цінностями. Як результат, глобальна культура на сьогодні ґрунтується на принципах, що передають першочергові завдання з захисту прав людини і демократії під юрисдикцію держав, а інші члени ООН мають право підключатися до вирішенню цих проблем навіть з використанням сили.

Відмічений зсув в культурі ООН не слід вважати тимчасовим. Саме на сьогоднішньому етапі глобалізації анархічна міждержавна система перетворюється у напівавтономну міждержавну систему, члени якої частково є обмеженими у вільному використанні власних суверенних прав. ООН не стала і, можливо, ніколи не стане світовим урядом, але вона у власному розвитку досягла такої точки, коли держави самі шукають з її боку схвалення власних дій, які колись розглядалися як реалізація їх суверенних прав. Анархічні засади світової економіки і політики були суттєво підірваними необхідністю колективних дій і глобальною кооперацією, і кордони між внутрішнім та міжнародним правом радикально змінилися.

Отже, держави і міждержавна система ООН еволюціонізують. Тенденції їх розвитку вказують на взаємну адаптацію. Більш-менш стабільним може вважатися і поліцентричний світ. Ті ж самі сили фрагментації, які спонукали держави до співробітництва, істотно розширили роль неурядових організацій на світовій арені. Багато НДО з елітних перетворюються на масові організації, члени яких легко можуть бути мобілізованими на підтримку зусиль власних лідерів. Деякі дослідники пропонують інтегрувати НДО до державно-центричного світу. Інші ж критики стверджують, що представники НДО, що беруть участь у конференціях, які проводяться під егідою ООН, демонструють ізольовану стратегію проникнення. Завдяки цьому суб'єкти поліцентричного світу створюють систему контролю над державами, які є домінуючими у державно-центричному світі. Спільнота НДО, звичайно, є далеким від консолідації навколо якогось ідеологічного «ядра» і є місцем суперництва за доступ до ресурсів, впливу на світову громадськість і уряди. Хоча, в цілому, ця спільнота працює на універсалізацію.

Теоретична роль ООН як містка між державно-центричним і поліцентричним світом впливає на збереження її структури на майбутнє. Проте на сьогодні актуальними залишаються питання реформування ООН для того, щоб краще відобразити розподіл сил у державно-центричному світі, не кажучи вже про напиран-

ня різноманітних НДО у поліцентричному світі. ООН повинна відповідати зростаючим вимогам глобалізуючого світу і стати ембріональним сектором суспільної служби світової спільноти.

Домінантою подальшого розвитку ООН прибічники даної концепції вважають різноспрямованість векторів інтересів країн-членів – постійних членів Ради безпеки Суперечливі цілі США, Великобританії, Франції, Російської Федерації і Китаю допомагають зберігати баланс у міжнародній політиці і знаходити компроміси. Так іноді на противагу панівній позиції США пропонується розширення складу Ради Безпеки ООН за рахунок Японії, Індії та Німеччини.

Спільність інтересів різних країн слугує об'єднуючим фактором, завдяки якому ООН на даний момент є єдиною організацією, що регулює міжнародні відносини в широкому сенсі цього слова. Тому представники теорії глобалізації під керівництвом міжнародних організацій відводять їй керівну роль у майбутньому світовому устрої. В цьому разі до ООН відносять і такі міжнародні організації, як Світовий банк, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна агенція з атомної енергії тощо. Автори, які бачать реформовану ООН головною діючою особою в інституційній організації глобалізації, розрізняють два основні шляхи досягнення поставленої цілі – стабільності і добробуту всіх країн світу. Один – поступове підвищення рівня легітимності Ради Безпеки ООН і рівня її ефективності. Другий, більш радикальний варіант передбачає еволюцію Ради Безпеки ООН у напрямі квазіуряду, Генеральної асамблеї – еквівалента національних парламентів, МВФ – світового центрального банку тощо.

Вочевидь, що на випадок реалізації такої схеми було б вже можливо говорити про глобальне управління, глобальний уряд як про факт, що стався. У першому випадку виникає високий ступінь наднаціональності (і транснаціональності), що є притаманне цій системі загальносвітових інститутів, робить її функціонування у більшій мірі незалежним від держав і більш того, де-юре зобов'язує дотримуватись її рішень. Але на випадок утворення глобального уряду сучасна структура і принципи діяльності всесвітніх інституцій, які розглядаються, залишаються без істотних змін, розширюється лише сфера їхнього впливу на всі країни світу, зводячи все глобальне суспільство до меж держав.

Не можна не відмітити і думку противників такої ідеї, які вважають дату 8 липня 2004 р., коли голова Ради Безпеки ООН узаконив воєнну окупацію і тим самим ретроспективно підтримав війну в Іраку, всупереч чинним міжнародним законам і рішенню самої ООН, датою полі-

тичного суїциду ООН. Подальша доля ООН уявляється для опонентів ООН як дилема: або припинення діяльності і існування як організації, або трансформація у принципово новий орган управління.

Висновки. У будь-якому разі, на нашу думку, традиційно «одноповерхова» міжнародна регулююча система відходить у минуле. Їй на зміну приходить нова багатоярусна глобальна регулююча система, де, доповнюючи одна одну, взаємодіють між собою національні держави, міжнародні урядові і неурядові організації, транснаціональні корпорації і навіть міжнародні засоби масової інформації, які стають все більш впливовою політичною силою не тільки в національному, але й у світовому масштабі.

Перехід від традиційної моделі регулювання міжнародних відносин до нової розпочався ще у 40-х роках ХХ століття, коли були утворені ООН з її розгалуженою системою економічних органів. Характерним є те, що перші міжнародні урядові організації утворилися у тих галузях економічних відносин, які в середині ХХ століття були найбільш інтернаціоналізованими і вимагали колективного регулювання. Пізніше до них додавалися все нові і нові сфери і, відповідно, утворювалися все нові інструменти для їх регулювання.

Про масштаби і інтенсивність цього процесу переміщення повноважень з державного на міждержавний рівень говорять такі факти. З середини 40-х років дотепер виникло близько 3 тис. міжурядових організацій, які регулюють різноманітні сфери економіки, політики, екології, культури тощо. Їх доповнюють майже 20 тис. різноманітних неурядових міжнародних організацій, серед яких приблизно 2 тис. мають статус спостерігача при ООН.

Процес перерозподілу повноважень між національними державами і іншими регулюючими інститутами буде, без сумніву, продовжуватися і охоплювати нові сфери. Причому в нових умовах держава змушена буде делегувати власні повноваження не тільки «нагору», наддержавним структурам, але і «донизу» – регіональним і муніципальним інститутам на внутрішньому рівні. За ступінню наростання глобалізаційних тенденцій все більша частка державного суверенітету перерозподіляється між локальними, регіональними і всесвітніми регулюючими інститутами. В основу такого розподілу буде покладено принцип субсидіарності: в кожній конкретній сфері суспільних відносин повноваження будуть концентруватися на тому рівні, де регулювання даної сфери може здійснюватися найбільш ефективно і з найбільшою користю для суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анилионис Г. П. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации/ Г.П. Анилионис, Н.А.Зотова.– М.: Международные отношения, 2005. – 676 с.
2. Вебер А.Б. Глобализация и устойчивое развитие: проблемное поле и возможные сценарии / А.Б.Вебер //Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых «Глобальный мир». – Выпуск11. – М., 2001. – 68 с.
3. Воронов І.О. Глобалізація і політика: реалії і перспективи соціальних трансформацій / І.О.Воронов. – К. : Генеза, 2004. – 363 с.
4. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс, Н. П. Поліщук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 354 с.
5. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации: курс лекций / М.Г.Делягин. – [3-е изд., перераб.и доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
6. Кальченко Т. В. Глобальна економіка / Т. В. Кальченко. – К.:КНЕУ, 2009. – 364 с.
7. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності : навч. посіб. / Д. Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
8. Неклесса А.И. Конец цивилизации или конфликт истории / А.И.Неклесса //МЭиМО. – №3. – 1999. – С. 32–38.
9. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование/ А.С.Панарин.– М.: Алгоритм, 2002. – 352 с.
10. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М. : ЗАО Экономика, 2003. – 441 с.